

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

**ОСВІТА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН
В УКРАЇНІ:
ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ,
ПРАВОВІ ЗАСАДИ,
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ
(XX – початок XXI століть)**

Книга 2

Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть): монографія / [відп. ред. Ігор Соляр; упоряд. Наталія Колб]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2019. – Кн. 2. – 370 с.

Проаналізовано особливості забезпечення освітніх проблем національних меншин в Австро-Угорській монархії, Російській імперії, Другій Речі Посполитій. Досліджено освітню політику в Україні радянського періоду. Продемонстровано моделі реалізації права національних меншин на освіту в незалежній Україні.

Для істориків, педагогів, усіх, хто цікавиться новітньою історією України.

Education of national minorities in Ukraine: historical traditions, legal principles, modern challenges (20th – early 21st century): a monograph / [chief editor: Ihor Soliar; edited by Nataliia Kolb]; National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2019. – Book 2. – 370 s.

The monograph analyses how educational services were provided to national minorities in the Austro-Hungarian Empire, the Russian Empire, the Second Polish Republic. The educational policy in Ukraine of the Soviet period is studied. Models of realization of the right of national minorities to education in independent Ukraine are demonstrated.

The monograph is targeted at historians, teachers and broader audience interested in the contemporary history of Ukraine.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Степан Качараба
доктор історичних наук, академік Степан Павлюк
доктор історичних наук, професор Ігор Райківський

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (протокол № 4 від 20 грудня 2019 р.)

НДР виконано коштом бюджетної програми “Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень” (КПКВК 6541230)

Оксана ДРОГОБИЦЬКА

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ У ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – 30-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Наприкінці ХІХ – у 30-х роках ХХ ст. педагоги брали участь у створенні низки культурно-просвітніх, соціально-економічних, господарських інституцій, покликаних піднести рівень життя селян, а також сприяли пробудженню національної свідомості серед широких верств населення Східної Галичини.

За рівнем авторитету серед селян вчитель поступався тільки священникові, але якщо парох не вболівав за інтереси громади, то значно випереджав його. Тому педагог завжди перебував у центрі уваги, а відтак мав вести зразковий спосіб життя. Як справедливо зазначив адвокат і письменник Андрій Чайковський, «на нього всі дивляться, а вважаючи на освіту учителя, не пропустять йому нічого, що не лицює з його становищем»¹.

На громадську активність вчителя впливала загальна атмосфера в селі, ставлення місцевих мешканців до освіти загалом та школи зокрема. Непорозуміння з окремими представниками громади найчастіше виникали через штрафи за невідвідування занять. В обов'язки педагога входило щотижня подавати в місцеву шкільну раду і щомісяця в окружну списки батьків, діти яких систематично пропускають уроки. Винуватці мали сплатити штраф або відбути 1–2 дні арешту². Тому вчитель мимоволі ставав об'єктом нарікань чи навіть фізичного тиску. Газета «Галичанин» від 11 червня 1896 р. повідомляла про побиття педагога мешканцями с. Конюшків Бродівського повіту за те, що він своїми звітами у шкільну раду викликав у село карного посланця³. Подібні конфлікти між освітянами та селянами відобразилися у творчості письменників-сучасників: Івана Франка, о. Миколи Дерлиці, Павла Кирчіва, Марії Колцуняк, Костянтини Малицької, Олекси Кузьми, Івана Филипчика, Марійки Підгірянки, Дмитра Макогона, Івана Садового й ін.⁴.

¹ Чайківський А. Про завдання народнього учителя на селі. *Учитель*: пед.-наук. зб. / ред. М. Таранько. Львів: [б. в.], 1925. Т. 1. С. 15.

² Ловицький Ю. Найважливіші шкільні постанови: Порадник для тих, що удержують школу і для тих, що посилають діти до школи. Львів: Накладом Д-ра Володимира Бачинського, 1910. С. 52; Записки учителя. *Учитель* (Львів). 1893. Ч. 4. С. 54.

³ Школьное бремя. *Галичанинь* (Львів). 1896. Ч. 129. С. 2.

⁴ Дерлиця М. Народна школа. *Образки з життя: оповідання, новели, нариси* / упоряд., підготовка текстів, передм., прим. та слов. Є. Нахліка. Львів: Каменяр, 1989. С. 34–55; Кирчів П. Шкільні образки. *Учитель*. 1904. Ч. 21. С. 332–334; Ч. 22. С. 353–357; Колцуняк М. На стрічу сонцю золотому: Повість. Скрентон: Вид-во української друкарні в Скрентоні, 1918. 135 с.; Кузьма О. На посаді. *Літературно-науковий вістник* (Львів). 1901. Кн. IV. С. 284–304; Лебедова В. При записі. *Учитель*. 1902. Ч. 19. С. 290–291; Макогон Д. Службовий обов'язок. *Макогон Д. Шкільні*

Займаючись громадською роботою, вчитель мав бути дуже обережним або діяти через посередників, адже для контролю над свідомими працівниками влада заохочувала до стеження і доносів у середовищі самих педагогів⁵. Широка суспільно-політична та культурно-просвітня діяльність загрожувала переведенням «із службових поглядів», як правило, у західні повіти Польщі чи передчасним відправленням на пенсію. Особливих розмахів примусові перенесення набули в 20–30-х роках ХХ ст.

Згідно з урядовими розпорядженнями, педагог мав право змінити місце праці за власним бажанням, а примусове переведення було дозволене тільки у винятковому випадку, наприклад, через аморальну поведінку чи реорганізацію школи⁶. Натомість освітян переводили навіть за ведення діловодства в кооперативі, головування у товаристві «Сільський господар», організацію антиалкогольної кампанії чи заснування церковного хору⁷. Письменник і педагог Володимир Хронович змушений був кілька раз змінити місце праці через опубліковані сатиричні оповідання із життя освітян⁸. Окремі з перенесених мали значні заслуги перед громадськістю і шкільною владою. Так, учнівський хор Михайла Моравецького з с. Ланчин Надвірнянського повіту під час державних святкувань отримав від старости нагороду в розмірі 500 зл. на придбання одягу для учасників колективу⁹.

Доволі промовистий наступний приклад. Через активну громадську діяльність Юрія Припханя з с. Бринь Станиславівського повіту в 1930 р. примусово перевели на роботу до Варшавського воєводства¹⁰. Вчителів виділили кошти на перевезення сім'ї, однак той відмовився, оскільки не хотів, щоб діти навчалися у польській школі й денационалізувалися¹¹. Упродовж дев'яти років він відвідував дружину та п'ятьох дітей тільки під час літніх і зимових канікул¹².

образи. Вінніпег: Українська видавнича спілка, 1917. С. 17–19; Малицька К. Мужичька дитина. *Малицька К. Твори / упоряд., прим. та наук. ред.: О. Івасюк, В. Бузинської*. Чернівці: Букрек, 2011. С. 104–109; Підгірянка М. Примирена. *Учительське слово* (Львів). 1925. Ч. 2. С. 28–32; Садовий І. Безіменні плугатарі: Повісті, п'єси. Київ: Веселка. Вид-во імені Олени Теліги, 2003. С. 224–336; Филипчак І. За вчительським хлібом: повість з життя молодой вчительки. Самбір, 1932. 270 с.; Франко І. Учитель. *Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т.* Київ: Наукова думка, 1979. Т. 24. С. 65–122.

⁵ Федорак І. Листи до Заклинського Богдана Романовича, 1928–1938 рр., с. Русів. *Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника* (далі – ЛНБ України ім. В. Стефаника). Ф. 48. Спр. 49-а. П. 10. Арк. 21зв., 28.

⁶ Właszczyński K. Stosunki służbowe nauczycieli. Poznań, 1929. S. 97–98; Незавидна доля. *Учительське слово*. 1925. Т. III, ч. 3. С. 20.

⁷ Годі мовчати: З приводу перенесення українського вчителства. *Новий час* (Львів). 1930. Ч. 141. С. 4; Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. С. 126; Неволя українського вчителства. *Діло* (Львів). 1938. Ч. 185. С. 7; Протест депутатів від українських політичних партій у Польський сейм проти звільнення і переміщення вчителів української національності із Західної України на територію Польщі. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів* (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 179. Оп. 6. Спр. 1251. Арк. 16зв.; Струтинський М. Українське учительство в сучасний момент. *Діло*. 1928. Ч. 146. С. 1.

⁸ Музей освіти Прикарпаття. Інв. № 21. Арк. 1–2.

⁹ Годі мовчати: З приводу перенесення українського вчителства. *Новий час*. 1930. Ч. 141. С. 4; Протест депутатів від українських політичних партій у Польський сейм... Арк. 17.

¹⁰ Годі мовчати... С. 4.

¹¹ Манюх (Припхан) Оксана Юріївна. *Вацеба М. Словом правди свідчу*. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2015. С. 151.

¹² Петраш О. Наш Княгинин. Івано-Франківськ, 2001. С. 19.

Варто наголосити, що систематичні переведення вчителів з одного місця праці на інше заважали налагодженню тісних контактів із громадою і не дозволяли на належному рівні облаштувати житло та господарство. Водночас зауважу, що галицьким педагогам доводилося працювати у складних матеріальних обставинах, особливо після Першої світової війни, коли більшість шкіл були знищені або дуже пошкоджені. Про незадовільні побутові умови свідчать спогади Антоніни Іваночко з с. Поточище Городенківського повіту: «Коли в 1918 р. приїхала я до Поточища на свою першу посаду, то застала село сильно знищене війною. Всюди видні були сліди довшого постою військ, рабункової “воєнної” господарки й нестачі рук до праці. В селі стояла нова мурована поверхова школа, але вона була занедбана й частинно знищена, бо на час боїв село було евакуйоване, а в шкільному будинку примістився військовий шпиталь»¹³. Як зазначала авторка, «працювати довелося у примітивних обставинах. Вікна у шкільних залах були в більшості без шиб, стіни потріскані, в клясі ні одної лавки. Діти приходили до школи із своїми хатними стільчиками. Вони на них сиділи, а при писанні клякали на підлогу і стільчики служили за столики»¹⁴.

Доволі ілюстративні спогади Олександра Феданка про педагогічну працю у с. Рибне Станіславського повіту в 1919 р.: «Вчительську зарплату у марках за вересень я розподілив так: половину віддав батькові, а за другу – купив зошити, олівці, ручки, чорнило, підручники та все роздав своїм учням»¹⁵. Зважаючи на післявоєнні лихоліття, вчитель намагався підтримувати своїх вихованців та їхніх батьків: «Яке глибоке моральне задоволення я відчував, що можу безітересовно допомагати нашим людям у їхніх потребах, горі та нещасті. Яка благородна праця до глибини душі бути відданим своєму народові та ділити з ним і щастя, і горе! Бувало, поїду у службових справах до Станіслава та по їх вирішенні зайду до магазину і накуплю всякого шкільного приладдя, солодошів та бубликів, і повертаюсь до села. На горбах, при в'їзді в село, вже чекають мене мої дорогі школярі й усміхаються та вітаються зі мною, і проводжають у село, до моєї квартири, де я роздаю їм закуплені для них подарунки»¹⁶.

Незважаючи на незадовільні матеріальні умови та систематичні перешкоди з боку польської адміністрації, вчителі долучалися до громадського життя села, а іноді навіть його очолювали. Наприклад, директор школи с. Коршів Коломийського повіту Дмитро Горбачевський згуртував свідомих селян і перетворив місцеву читальню «Просвіти» на «справжнє вогнище освітнього і патріотичного руху в селі»¹⁷. Під його головуванням розгорнули діяльність драматичний, хоровий та садівничий гуртки. Він здійснював художнє керівництво аматорським колективом і сам малював декорації до вистав¹⁸.

У с. Колінки Тлумацького повіту активно працював директор школи Лев Кликайло (1881–1929). За словами видатного громадського діяча адвоката Івана Макуха, «він не тільки був добрим педагогом, але й добрим організатором і освітнім робітником», який своїм авторитетом стимулював інших вчителів до роботи на

¹³ Городенщина: Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. С. 515.

¹⁴ Там само. С. 516.

¹⁵ Феданко О. Мої спогади / упоряд. Ю. Угорчака. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. С. 44.

¹⁶ Там само. С. 44.

¹⁷ Досин Г. Коршів: історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2010. С. 137.

¹⁸ Там само. С. 137.

громадській ниві¹⁹. Завдяки його зусиллям розвивалася місцева кооперація, а також постав просторий будинок для «Просвіти»²⁰. Крім Лева Кликайла, на Тлумаччині проводили активну громадську діяльність Василь Шуляр, Осип Мельницький, Сильвестр Батюк, Осип Приндин, Яків Баландюк, подружжя Августина та Марії Домбровських (Марійки Підгірянки)²¹.

Виходячи з професійних обов'язків, вчителі разом із представниками сільсько-го духовенства займали першість в організації курсів для неписьменних і гуртків самоосвіти. Обіжник (Ч. 14) для всіх читалень «Просвіти» Станіславівського повіту від 1 січня 1928 р. писав, що «в першу чергу інтелігенти села (священик, учитель, свідомі селяни) повинні на цю справу звернути свою увагу і своєю працею відслонити незрячим цей великий, гарний світ, досі до них закритий»²².

Керівники курсів не обмежувалися навчанням азів грамоти, а намагалися розширити світогляд селян за рахунок лекцій із теорії раціонального господарювання, медицини, історії тощо²³. Зазвичай такі заходи збирали багато охочих. Наприклад, двомісячні курси, які створив у с. Чернихів Тернопільського повіту вчитель Т. Сеник (1925), відвідували 68 осіб²⁴. Особливо активно в цьому напрямі працював випускник Заліщицької учительської семінарії Василь Нінювський. У рідному селі Жукотин Коломийського повіту він вечорами виступав із просвітніми рефератами і вів курси для неписьменних. Окрім того, створив зі свідомих селян ініціативну групу, яка відповідала за організацію відзначення історичних подій, гурток опіки над інвалідами війни та молоддю²⁵.

Для покращення засвоєння матеріалу під час курсів застосовували скіоптикони – апарати, за допомогою яких малюнок зі скла чи плівки проектувався на стіну або полотно. Першим ці новинки техніки запровадив вчитель із Калуського повіту М. Таранько²⁶. Особливо ефективним було використання кіноапаратів. У с. Рожнів Косівського повіту такий закуплено стараннями учителя В. Мацюка з фондів шкільної крамниці²⁷.

¹⁹ Макух І. На народній службі... С. 58.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. С. 59.

²² Циркуляр про організацію курсів режисерів аматорських театральних гуртків, про проведення Шевченківських свят і діяльність читалень. 6 січня 1928 р. – 10 грудня 1928 р. *Державний архів Івано-Франківської області* (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 378. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 2зв.

²³ Спомини А. Домбровського про свою дружину Марійку Підгірянку. *ЛНБ України ім. В. Стефаника*. Ф. 175. Спр. 32. П. 2. Арк. 8.

²⁴ Списки членів, протоколи і відомості про проведені зібрання, перевірки стану читальні і роботу читальні «Просвіта» в Чернихові Тернопільського повіту, 17 квітня 1904 – 13 січня 1938 рр. *Державний архів Тернопільської області* (далі – Держархів Тернопільської обл.). Ф. 294. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 20.

²⁵ Коломия й Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Філядельфія; Коломия: Видання Комітету Коломиян, 1988. Т. 1. С. 632.

²⁶ Ковба Ж. «Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу (До 125-річчя з дня заснування). Дрогобич, 1993. С. 21.

²⁷ Проекти інтенсифікації культурно-освітньої масової роботи товариства шляхом організування лекторіїв, а також кінофікації складені О. Балицьким та А. Дівничем з прикладенням їхніх автобіографій, фото та інших документів, 1928–1930 рр. *ЦДІАЛ України*. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6379. Арк. 1зв., 3.

До невід'ємних форм просвітницької роботи освітян належали голосні читання. Відомо, що вчитель у с. Голови Косівського повіту Лука Гарматій впродовж зими 1907 р. прочитав селянам книгу Миколи Костомарова «Богдан Хмельницький»²⁸. Голосні читання також проводила відома галицька письменниця і педагог Ольга Дучимінська²⁹. Данило Монджейовський із с. Яблонівка (тепер – Яблунівка) Кам'янка-Струмилівського повіту володів великою бібліотекою, якою користувалося багато селян³⁰. Так само активно використовувалася домашня книгозбірня директора школи с. Гошів Долинського повіту Омеляна Мельниковича. За словами діяча українського націоналістичного підпілля Луки Павлишина, найчастіше «ходили по руках» збірки Тараса Шевченка й Івана Франка, а також журнали та газети, які передплачував вчитель³¹.

Доволі промовистий приклад Івана Мариновича, який з 1919 р. разом із дружиною працював у с. Почапи Золочівського повіту. Враховуючи занепад шкільництва під час Першої світової війни, вчитель зосередився на додатковій освіті дорослого населення, з власних коштів оплачував книги чи картини до місцевої «Просвіти». Як зазначав Василь Кузьма, «у центрі своєї уваги він завжди ставив друковане слово, яке пропагував живим словом заохоти, інколи навіть настирливої. Тому бібліотека під його наглядом росла кількісно і, що важливіше, якісно»³². Поряд із цим педагог зачитував для молоді уривки з художніх творів, заохочуючи їх до самостійного читання³³.

Зауважу, що читання літератури вголос, а також розповсюдження її серед широкого кола селян дозволяло встановити ближчий контакт із громадою, провести роз'яснювальну бесіду тощо. Водночас у такий спосіб освітяни ознайомлювали читачів із кращими надбаннями української та світової класики.

Сумлінно виконуючи свої обов'язки, педагоги сприяли зростанню чисельності інтелігентної верстви в Галичині. Наприклад, працюючи у Рибному, О. Феданко готував здібних учнів безплатно до вступу в гімназію³⁴. Так само робили й інші сільські вчителі, серед яких Зеновій Матковський у Заріччі Надвірнянського повіту³⁵, Євгенія Бохенська у Нижньому Струтині Долинського повіту³⁶, Василь Равлюк у Волчківцях Снятинського повіту³⁷. У с. Братишів Тлумацького повіту педагог

²⁸ Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського. *Учитель*. 1925. Т. 1. С. 70.

²⁹ Дучимінська О. Весняні дні. *Дучимінська О. Сумний Христос*. Львів: Каменяр, 1992. С. 163.

³⁰ Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. Торонто; Нью-Йорк, 1991. С. 18.

³¹ Павлишин Л. «На грані двох світів»: Спогади військовика-бандерівця / літзаписувач В. Щеглюк. Львів: Сполом, 2010. С. 35.

³² Золочівщина: її минуле і сучасне / упоряд. В. Болубаш. Нью-Йорк; Торонто; Канберра: Вид-во спілки «Гомін України», 1982. С. 356.

³³ Там само. С. 357.

³⁴ Феданко О. Мої спогади... С. 45.

³⁵ Докторук І. Як стелився мені життєвий шлях... URL: <http://zarichchya.org.ua/articles/8/49>

³⁶ Бохенська Є. Лист до Заклинської Осипи Семенівни. *ЛНБ України ім. В. Стефаніка*. Ф. 48. Спр. 140-а. П. 22. Арк. 2; Заклинська О. Культурна праця народних учительок на тлі феміністичних стремлень. Доповідь-реферат. *ЛНБ України ім. В. Стефаніка*. Ф. 48. Спр. 143-г. П. 22. Арк. 6; Заклинський Б. Українські вчителі в літературі (вирізки з газет, листи, фото). *ЛНБ України ім. В. Стефаніка*. Ф. 48. Спр. 69-а. П. 12. Арк. 68.

³⁷ Равлюк В. Листи до Заклинського Романа Гнатовича 1896 р. 1904 р. *ЛНБ України ім. В. Стефаніка*. Ф. 48. Спр. 7-з. П. 2. Арк. 8зв.

Володимир Шуляр велику увагу приділяв професійній освіті. Він приватно навчав хлопців німецької мови й відправляв їх у ремісничі школи до Відня³⁸.

Варто згадати і внесок учителя Івана Рижевського в культурно-освітнє життя с. Золота Слобода на Тернопільщині. Перед тим, як він прийшов працювати в село, тільки один школяр навчався у гімназії. Завдяки зусиллям цього педагога та громадського діяча Тимофея Старуха кількість гімназистів і студентів різко збільшилася. У міжвоєнний період уже близько 200 учнів із села навчалось у гімназіях, учительських семінаріях та торгівельних школах³⁹.

Освітняни клопотали щодо талановитих дітей, використовуючи при цьому приватні зв'язки й навіть пресу. Так, у випуску часопису «Жіноча доля» за 9 листопада 1930 р. учителька просила читачів допомогти своїй здібній і старанній вихованці знайти бурсу або ж забезпечити дівчину безкоштовним житлом⁴⁰. Авторка допису принагідно зазначила, що сама «помагати матеріально їй не в силі»⁴¹. У листі до Романа Заклинського вчителька з с. Вікторів Станіславівського повіту Федора Трусевич прохала прийняти до семінарії Данила Кузьму – «крайно бідного хлопчика, котрого батько не має навіть кусника ґрунту...»⁴².

Часто педагоги стикалися з небажанням батьків віддавати дітей до школи. Наприклад, у с. Тяпче Долинського повіту «деякі не пускали своїх діток навіть до початкових класів, а коли вчителька приходила за ними, то казали, оправдовуючись: «Книжка хліба не дасть»⁴³. Місцева вчителька О. Дучимінська перевиговувала таких батьків, навчавши їх грамоти, а декому із здібних учнів допомагала грішми зі своєї «куцої зарплатні»⁴⁴. «Про пані Дучимінську, як і про її чоловіка, що незабаром повернувся з війни, у селі ширилась добра слава. Була доброзичливою, любила дітей і селян не цуралась, особливо жіноцтва, допомагала кому порадою, кому матеріально, займалась просвітництвом, не знаючи втоми», – стверджував уже названий Л. Павлишин⁴⁵.

Сільські вчителі активно підтримували педагогічне товариство «Рідна школа», організовуючи його філії та сезонні дитячі садки. У с. Биків Самбірського повіту дитячий садок при читальні «Просвіти» облаштувала безробітна інтелігентка, учителька за фахом, Кароліна Глухівська⁴⁶. Завдяки старанням Антоніни Іваночко, яка не тільки здійснила всі необхідні організаційні заходи, а й заручилася матеріальною підтримкою односельчан-емігрантів, подібний навчальний заклад було створено в Поточищі Городенківського повіту⁴⁷.

³⁸ Микицей М. З історії освіти Тлумаччини. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2007. Т. 1. С. 11.

³⁹ Бережанська земля: Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», 1970. С. 729.

⁴⁰ Учителька. Читайте й радьте. *Жіноча доля* (Коломия). 1930. Ч. 45. С. 11.

⁴¹ Там само.

⁴² Трусевич М., Трусевич Ф. Листи до Заклинського Романа Гнатовича. *ЛНБ України ім. В. Стефаніка*. Ф. 48. Спр. 8-з. П. 2. Арк. 5зв.

⁴³ Павлишин Л. «На грані двох світів»... С. 20.

⁴⁴ Там само. С. 20–21.

⁴⁵ Там само. С. 20.

⁴⁶ Батьківське світло (сімейні спогади) / К. Глухівська, Г. Глухівська, О. Палій, Л. Кузишин. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2002. С. 93.

⁴⁷ Гевко Д. Поточище: з бувальщини нашого села. Торонто: Вид-во «Поточище», 1975. С. 25.

Дошкільні навчальні заклади сприяли вихованню молоді в релігійному дусі. Вони також дозволяли уникнути дитячого травматизму в той час, коли більшість дорослих членів сім'ї були зайняті на польових роботах. Не останню роль при створенні садків відігравав і національний чинник, адже дитячі захоронки, на думку активістів цієї справи, могли зупинити полонізаційні впливи на покоління, що підростало⁴⁸.

Цікаво, що вихованці тогочасних садків досі пам'ятають патріотичні вірші чи пісні, які вивчали зі своїми наставницями. Наприклад, мешканка с. Тишківці Городенківського р-ну О. Романиця пригадує, що її вихователька навчала пісень «Ой, у лузі червона калина...», а також «Журавлі» Б. Лепкого⁴⁹.

Вчителі також були серед ініціаторів та учасників аматорських вистав. До відомих організаторів театральних і хорових гуртків належала дитяча поетеса й письменниця Марійка Підгірянка. Колишня її учениця Ганна Дудій із с. Антонівка Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. згадувала: «На Коляду в селі був створений Вертеп. Організатором теж була Марійка Підгірянка. Вона сама написала цю п'єсу. У Вертепі я грала сирітку»⁵⁰.

З ініціативи письменника та педагога Івана Федорака, більше відомого під псевдонімом Іван Садовий, у серпні 1920 р. засновано аматорський гурток при читальні «Просвіти» с. Іллінці Снятинського повіту⁵¹. Він став зразковим для навколишніх сіл і запам'ятався сучасникам завдяки майстерним постановкам п'єс «Дай серцю волю...», «Жидівка-вихрестка», «Борці за мрії», «Ой, не ходи, Грицю...», «Безталанна», «Наймичка», «Верховинці», «Невольник», «Сорочинський ярмарок» й ін.⁵²

У театральному гуртку с. Почапи Золочівського повіту вчитель Іван Маринювич поєднував обов'язки режисера, суфлера, гримера та декоратора сцени. Як зазначив сучасник, перший виступ місцевих аматорів став нечуваною сенсацією у селі та найважливіше – «це була виграна боротьба акторів із собою, із своїми навичками, браком відваги, неповоротністю, із вродженою соромливістю. Це був зародок віри у власні сили, нестримне бажання дальших успіхів»⁵³.

Освітянин Денис Банах у с. Глуховичі Львівського повіту зумів власними силами поставити оперу «Запорожець за Дунаєм», для якої він навіть організував невеликий струнний оркестр⁵⁴. Диригентом хору с. Кунисівці Городенківського повіту був вчитель Іван Васишин. За словами сучасника Михайла Гави, ця людина «змінити обличчя села й стала поштовхом до дальшої культурної праці»⁵⁵. Двічі на тиждень педагог керував роботою драмгуртка в містечку Чернелиця. Він же допоміг

⁴⁸ Про жіночий рух: реферат п. К. М. Львів: Вид-во «Кружка українських дівчат», 1904. С. 11.

⁴⁹ Інтерв'ю з Романицею (Дідич) Олександрою Іванівною, 1928 р. н., записане у с. Тишківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. Архів автора.

⁵⁰ Спогади односельчан про Марійку Підгірянку. Дудій Ганна Василівна (жителька села Антонівка). *Кімната-музей Марійки Підгірянки у с. Антонівка Тлумацького району Івано-Франківської області*. Арк. 2.

⁵¹ Бажанський М. Краса Снятинщини: ріки, потоки, ліси, луки, сади, міста і села та висока матеріальна і духована культура їхніх жителів: гаслова енциклопедія. Дітройт, 1982. С. 96.

⁵² Там само. С. 97.

⁵³ Золочівщина: її минуле і сучасне... С. 357.

⁵⁴ Влох М. Винники, Звенигород, Унів та довкільні села. Історико-меморіальний збірник. Чікаго, 1970. С. 395.

⁵⁵ Городенщина: Історично-мемуарний збірник. С. 612.

відбудувати знищений під час війни Народний дім і придбати декорації для сцени⁵⁶. У с. Курівці Тернопільського повіту Микола Чемеринський не тільки опікувався місцевим аматорським колективом, а й власноруч малював декорації до вистав⁵⁷.

Оскільки лікарі, як правило, проживали у великих містах чи повітових центрах, то часто вчителі чи священники самі виконували обов'язки медичних працівників⁵⁸. Наприклад, у с. Білявці Бродівського повіту директор школи Матвій (ім'я не встановлене) роздавав селянам ліки, допомагав порадами з питань медицини та ветеринарії⁵⁹. У с. Желибори «душею, порадником, лікарем» був учитель Омелян Литвин⁶⁰. Його колега з с. Добровляни Калуського повіту Євдокія Нарольська щотижня їздила в повітовий центр за медикаментами⁶¹.

Медичні послуги надавали селянам багато працівників освіти, серед яких подружжя Годованських, Ольга Дучимінська, Климентина Попович, Марійка Підгірянки, Дмитро Батюк, Олександр Феданко⁶². Останній згадував, що з першої заробітної платні закупив для своєї домашньої аптеки всі необхідні медикаменти. Так його оселя вечорами перетворювалася на медпункт і «контору добрих послуг»⁶³. Як писав автор, «у той час цукру не було, але я забезпечився сахарином, який сам вживав час до часу та в зимові вечори пригощав своїх відвідувачів, що приходили до мене зі своїми клопотами. Так, одному – прочитай, другому – напиши листа, тому – скаргу до староства чи іншого уряду, а тому – впорядкуй скалічену руку чи дай порошок від болю голови і тому подібне»⁶⁴.

Освітня пропаганда здорового способу життя і залучала учнів та їхніх батьків до заняття спортом. Зокрема, вчитель у с. Переспа Сокальського повіту Олександр Хмара поставив на шкільному подвір'ї гойдалку, облаштував спортивний майданчик і навчив дітей грати у волейбол, а декількох старших учнів – у шахи⁶⁵.

Не менш активно педагоги вели антиалкогольну боротьбу. Так, у 30-х роках ХХ ст. завдяки просвітницькій діяльності подружжя Богдана й Осипи Заклинських

⁵⁶ Городенщина: Історично-мемуарний збірник. С. 613.

⁵⁷ Шляхами Золотого Поділля: регіональний історично-мемуарний збірник / ред. кол. Р. Миколаєвич. Філадельфія, Пенсильванія: Регіональне об'єднання Тернопільщина, 1983. Т. 3. С. 405.

⁵⁸ Влох М. Винники, Звенигород, Унів... С. 38; Горбач О. Шлях зі Сходу на Захід. Спогади / упоряд. А.-Г. Горбач, Я. Закревська. Львів, 1998. С. 53. Hryniuk S. Peasant with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia 1880–1900. Edmonton: CIUS Press, 1991. P. 184.

⁵⁹ Броди і Брідщина: історично-мемуарний збірник / ред. Я. Чумак. Торонто, Онтаріо: 1988. С. 314.

⁶⁰ Рогатинська земля: Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1989. Т. I. С. 674.

⁶¹ Добровляни кризь століття / Василів Б., Петрів М., Василів М., Парашак-Василів М., Василів С. Львів: Вільна Україна, 2010. С. 238.

⁶² Баб'як П. Клементина Попович у спогадах сучасників. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2000. Вип. 7/8. С. 8; Гук В. Церквіна і Станківці. Історико-етнографічний нарис. Івано-Франківськ, 2004. С. 287; Дучимінська О. Весняні дні... С. 183; Ломоцький М. Українське вчителство на Гуцульщині. Торонто, 1958. С. 34, 36; Спогади односельчан про Марійку Підгірянку. Дудій Ганна Василівна... Арк. 2; Феданко О. Мої спогади... С. 44.

⁶³ Феданко О. Мої спогади... С. 44.

⁶⁴ Там само. С. 44.

⁶⁵ Хмара Н. Позаростали стежки-доріжки: Спогади. Торонто: Дослідний інститут «Україніка», 2008. С. 20.

у с. П'яткова Добромільського повіту з колишніх п'яти корчем залишилася тільки одна⁶⁶. Вчителі намагалися власним прикладом заохочувати селян до тверезості, тому організовували безалкогольні чайні вечори та вступали в товариство «Відродження». Як згадував відомий диригент і композитор Осип Залеський, саме з цієї причини його батько записався в антиалкогольне товариство й до кінця життя не вживав спиртних напоїв⁶⁷.

Сільські вчителі дбали про зростання рівня професійної освіти селян, тому часто влаштовували різні сільськогосподарські, кулінарні курси, а також гуртки крою і шиття⁶⁸. Відомою організаторкою господарських курсів у Галичині була вже названа Осипа Заклинська. Вона не тільки звертала увагу на способи вдосконалення раціону селян, а й роздавала господарям насіння і розсаду городини, проводила роз'яснювальні бесіди про склад продуктів, вітаміни, бактерії, методи запобігання інфекційним недугам та особливості дитячого харчування⁶⁹. Вчителька – автор книг «Як добути красу і задержати молодість та здоров'я» і «Нова кухня вітамінова», які досі не втратили актуальності⁷⁰.

Іванна Блажкевич популяризувала здорову їжу та заохочувала селян до придбання кулінарних книг. Для прикладу можна навести тільки окремі назви її дописів, розміщених у журналах для жіноцтва: «Впливаймо на поправу відживлення села»⁷¹, «Збагачуймо нашу кухню здоровими яринними стравами»⁷², «Сповнім занедбаний обов'язок»⁷³ тощо. Використовуючи друковане слово, І. Блажкевич закликала господинь вирощувати нові сорти городніх культур⁷⁴. Вона вміла щепити дерева і залучала до цієї справи односельців. Захоплення садівництвом жінка перейняла від батька – вчителя Омеляна Бородівича з с. Денисів Тернопільського повіту. Він кожному випускникові школи дарував по дві щепи⁷⁵.

Активно пропагував садівництво О. Феданко, який з 1923 р. працював у школі містечка Солотвино Богородчанського повіту. Після закінчення навчання кожен його вихованець висаджував вдома по 20 власноруч нащеплених дерев⁷⁶. Так само

⁶⁶ Заклинська О. Лист до Заклинського Ростислава Романовича. *ЛНБ України ім. В. Стефаника*. Ф. 48. Спр. 146-ж. Оп. П. П. 23. Арк. 4; Заклинський Р. Життєпис Заклинського Богдана Романовича. *ЛНБ України ім. В. Стефаника*. Ф. 48. Оп. П. Спр. 12. П. 1. Арк. 139–140.

⁶⁷ Золочівщина: її минуле і сучасне... С. 390.

⁶⁸ Добровляни крізь століття... С. 238; Куп'як Д. Спогади нерозстріляного... С. 39; Остапович В. Нариси з історії села Ганнусівка. Харків, 2012. С. 125.

⁶⁹ Гість. Господарський курс у Пятковій. *Жіноча доля*. 1932. Ч. 5. С. 8; Заклинська О. Лист до Заклинського Ростислава Романовича... Арк. 3.

⁷⁰ Заклинська О. Нова кухня вітамінова / упоряд. О. Антонова. 2-ге вид., доп. Київ: Богуславкнига, 2014. 200 с.; Заклинська О. Як добути красу і задержати молодість та здоров'я / упоряд. О. Антонова. 2-ге вид., доп. Київ: Богуславкнига, 2014. 144 с.

⁷¹ Блажкевич І. Впливаймо на поправу відживлення села. *Жіноча доля*. 1930. Ч. 12. С. 3; Ч. 13. С. 3.

⁷² Блажкевичева І. Збагачуймо нашу кухню здоровими яринними стравами. *Жіноча доля*. 1926. Ч. 3. С. 12.

⁷³ Блажкевич І. Сповнім занедбаний обов'язок. *Жіноча доля*. 1932. Ч. 17. С. 10–11.

⁷⁴ Блажкевичева І. Не забуваймо про нашу худібку. *Жіноча доля*. 1926. Ч. 5. С. 16; Блажкевич І. Хто слідуючий? *Жіноча доля*. 1930. Ч. 39. С. 9.

⁷⁵ Сенатович О. Жінка, не угодна жодній владі (Коротке слово про письменницю і громадську діячку Іванну Блажкевич). *Дзвін* (Львів). 1991. № 5. С. 118.

⁷⁶ Феданко О. Мої спогади... С. 160.

сприяв поширенню нових сортів Л. Павлишин у с. Завидче Радехівського повіту (1936–1939), влаштувавши на пришкольній ділянці щось на кшталт господарських курсів⁷⁷. Директор школи с. Русів Снятинського повіту Іван Федорак організовував учнівські господарсько-садівничі секції, які змагалися між собою⁷⁸.

Учні Поточицянської школи Городенківського повіту щороку висаджували вздовж дороги кілька сотень дерев-дичок. Під керівництвом Дениса Гевка вони разом із членами товариства «Сільський господар» засадили яблунями 5 моргів пасовища. За задумом ініціаторів заходу прибуток від саду щороку мав поповнювати громадську касу⁷⁹.

Зауважу, що пропаганда садівництва, яку здійснювали сільські вчителі, відіграла велику роль у зростанні економічного добробуту селян й отриманні ще одного джерела фінансових надходжень. Не менш важливе значення мали курси, спрямовані на вивчення інших галузей господарства, зокрема пасічництва, птахівництва чи розведення кролів. Наприклад, вчитель у с. Угринів Сокальського повіту Андрій Занько мав зразкову пасіку і навчав як школярів, так і старше покоління господарів. Під його керівництвом школярі виготовляли на столярському верстаті нові типи рамкових вуликів⁸⁰. У с. Настасів Тернопільського повіту директор школи Іван Рогольський запровадив обов'язкові трирічні курси сільського господарства, винятково з основами першої медичної допомоги⁸¹. Серед його учнів сформувалася ціла когорта господарів, які перебрали культурно-освітній провід у селі⁸².

Цікаво, що окремі освітяни сприяли раціоналізації господарського життя селян, публікуючи відповідні замітки в часописах чи навіть книги. Директор школи у Старих Бродях Г. Герман був відомим на всю Галичину експертом із птахівництва й опублікував дві книги, присвячені годівлі курей⁸³. Велику увагу птахівництву на сторінках жіночої періодики приділяла І. Блажкевич⁸⁴. Вона ж уклала підручник для дітей «Пушистий король» (1929), в якому у формі оповідань подала цінну інформацію про різні породи кролів, особливості догляду за ними, небезпечні захворювання тощо. Окремі розділи книги авторка написала у віршованій формі та доповнила ілюстраціями⁸⁵.

Освітяни докладали зусиль для розвитку місцевої кооперації і покращення матеріального становища селян. Так, вчитель із с. Волчківці Снятинського повіту Василь Равлюк організував у містечку Заболотів повітовий Союз кооператив. Будучи

⁷⁷ Павлишин Л. «На грані двох світів»... С. 120.

⁷⁸ Фодчук С. Спогад про Івана Федорака-Садового. *Снятин, зв'язковий земляків міста Снятина і околиць*. Дітройт, 1975. Ч. 12. С. 19.

⁷⁹ Гевко Д. Поточище: з бувальщини нашого села. С. 21.

⁸⁰ Ріпецький М. Спогади про Угринів. Видання «Богословії». Рим, 1968. Ч. 38. С. 24.

⁸¹ Шляхами Золотого Поділля: Регіональний збірник Тернопільщини / ред. кол.: В. Лев, Г. Лужницький, Р. Миколаєвич, В. Мацьків. Філядельфія, ПА: Друкарня Вид-ва «Америка», 1970. Т. 2. С. 236.

⁸² Там само. С. 236.

⁸³ Броди і Брідщина: історично-мемуарний збірник / ред. Я. Чумак. Торонто, Онтаріо, 1988. С. 418.

⁸⁴ Блажкевичева І. Не даваймо себе на посміх чужинцям. *Жіноча воля*. 1932. Ч. 15. С. 5–6; І. Б. Не викидайте шкаралупок з яєць! *Жіноча воля*. 1932. Ч. 12. С. 6; І. Б. Не марнуйте курячого пір'я! *Жіноча воля*. 1932. Ч. 12. С. 6; І. Б. Щоби кури не виливали яєць. *Жіноча воля*. 1932. Ч. 18. С. 5.

⁸⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 10, 11.

головою й регулярно беручи участь у його зборах, він пішки долав відстань у 13 км⁸⁶. Активну участь у кооперативному русі брали вчителі І. Петришин на Золочівщині, П. Бігус на Рогатинщині, І. Лилик на Надвірнянщині, Г. Коваль на Калущині й ін.⁸⁷

Чималий внесок у розвиток кооперації у с. Товстолуг Тернопільського повіту зробили колишній вояк Української Галицької армії (УГА) Осип-Лев Павлишин та його дружина Текля. Обоє були вчителями, однак через свою національно-патріотичну позицію не могли одержати роботу за фахом. У 1924 р. подружжя основні сили спрямувало на організацію роботи кооперативної крамниці та молочної. Вже за рік кооператива закупила електричну молотарку, яку за невелику оплату орендували місцеві господарі⁸⁸. Зусиллями педагога і його однодумців у селі зведено один із найкращих на Тернопільщині Народний дім із приміщенням для крамниці та просторою світлицею для читальні. Як висловлювався сучасник І. Назарко, донедавна занедбаний Товстолуг збудував «центр свого організованого, національно-культурного життя, символ єдності й віри у власні сили»⁸⁹.

Стараннями сільської інтелігенції, зокрема вчителів, у побут селян ввійшли нові свята, приурочені відомим історичним датам та подіям національно-визвольних змагань 1914–1923 рр.: День листопадового зриву (1 листопада), День злуки українських земель (22 січня), роковини бою під Крутами (29 січня) й ін. У міжвоєнний період велика увага також відводилася урочистостям до Дня матері, Дня селянки, Свята «Просвіти» тощо.

Освітня ініціатива свята з нагоди річниць відомих письменників і поетів (Тараса Шевченка, Івана Франка, Юрія Федьковича й ін.). Так, завдяки організаційним здібностям учительського подружжя Гаврихів у с. Дмитровичі Львівського повіту в березні 1914 р. відбулося відзначення 100-річчя від дня народження Т. Шевченка⁹⁰. Вчитель народної школи с. Кути Золочівського повіту Федір Заяць входив до оргкомітету відкриття пам'ятника Маркіянові Шашкевичу на Білій горі (с. Підлісся) 21 жовтня 1911 р. Він організував збірний хор членів 12 читалень «Просвіти» зі сіл Олесько, Соколівка, Білий Камінь, Сасів, Ожидів, Розваж, Бужок, Кути, Підгірці, Ушня, Цішків і Юськовичі⁹¹. Основою його став колектив із Кутів, який з квітня 1911 р. співав під керівництвом вчителя і налічував понад 60 виконавців. Починаючи від 20 серпня до 18 жовтня 1911 р., диригент проводив по дві репетиції щодня, поєднуючи їх із працею у школі. Показово, що в генеральній репетиції напередодні свята взяло участь 256 учасників, що зайвий раз вказує на масштаби проведеної роботи⁹². Водночас варто зазначити, що вже в лютому 1913 р. педагога перевели до 2-класної школи у с. Ремезівці Золочівського повіту під приводом того, що він нібито займався політичними справами⁹³.

⁸⁶ Фодчук С. Мій великий друг Василь Равлюк. *Снятин, зв'язковий земляків міста Снятина і околиць*. Дітройт, 1972. Ч. 18. С. 4.

⁸⁷ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 136.

⁸⁸ Шляхами Золотого Поділля: регіональний історично-мемуарний збірник / ред. кол. Р. Миколаєвич. Філадельфія, Пенсильванія: Регіональне об'єднання Тернопільщина, 1983. Т. 3. С. 458–459.

⁸⁹ Там само. С. 461.

⁹⁰ Влох М. Винники, Звенигород, Унів... С. 409.

⁹¹ Золочівщина: її минуле і сучасне... С. 224–225.

⁹² Там само. С. 226.

⁹³ Там само. С. 229.

Організуючи меморіальні заходи, вчителі залучали селян до вивчення своєї історії та літературної спадщини, сприяли кристалізації національної свідомості. Водночас зауважу, що громада часто сама вшановувала пам'ять освітян, які доклали багато зусиль до її культурно-освітнього поступу. Наприклад, у с. Глибівка Богородчанського повіту довгі роки працював Дмитро Гурак – талановитий музикант, організатор театральних вистав. Після смерті наставника молодь збиралася на його могилі та виконувала «Заповіт» Т. Шевченка, пісню «Ой, Морозе, Морозенку». Цей захід щороку повторювався під час Великодніх свят і позитивно впливав на формування молодого покоління⁹⁴. Щоби вшанувати Лева Кликайла, мешканці с. Колінки Тлумацького повіту встановили у приміщенні читальні «Просвіти» меморіальну дошку. На жаль, із приходом радянської влади у вересні 1939 р. пам'ятка була знищена⁹⁵.

На велелюдну маніфестацію перетворився похорон вчителя Вартоломея Фуртака, який помер 22 червня 1924 р. у Тернополі. Громадський діяч, уродженець с. Дичків Тернопільського повіту Василь Пласконіс у спогадах зазначав: «Слава п. Фуртака і пошана до нього були такі великі, що в день його похорону з'їхалися люди з цілої Тернопільщини. Щоб звеличати похорон, селяни їхали кінями, і зовні виглядало так, ніби ховали якогось великого достойника»⁹⁶. Педагог вчителював у селах Бірки Великі, Купчинці та Кутківці, де доклав багато зусиль, щоби здібні учні продовжували навчання у гімназіях й університетах. Він безплатно навчав дітей німецької мови, а також переконував їхніх батьків у необхідності освіти⁹⁷. Як зазначено в некролозі у газеті «Свобода» за 11 серпня 1924 р., «рухливої і веселої вдачі був серед селян дуже популярний, бо сам селянського роду, розумів всі струни селянської душі і умів по мистецьки на них заграти»⁹⁸.

Звичайно, чимало вчителів не вели активної громадської діяльності, оскільки боялися репресій з боку влади. Наприклад, за словами Василя Яремчука, директор школи с. Сілець Станіславівського повіту Йосип Басараб байдуже ставився до національних справ. Разом із дружиною вони регулярно ходили до церкви, ретельно оплачували всі квитки на театральні вистави місцевого гуртка, однак ніколи не навідувалися до читальні. Директор цікавився медициною і допомагав окремим селянам у критичних випадках. «Оце і були всі його виходи в народ», – стверджував колишній учень⁹⁹.

Отже, наприкінці XIX – у 30-х роках XX ст. галицькі вчителі перебували в залежному становищі. З одного боку, займаючись громадською діяльністю, вони наштовхувалися на тиск шкільної адміністрації та ризикували посадою, а з другого, – перебуваючи осторонь культурно-освітнього руху, викликали осуд селян. Будь-яка активність педагогів загрожували їм зміною місця праці чи передчасним переведенням на пенсію. Незважаючи на це, чимало свідомих учителів брали участь у громадському житті села або ставали його провідниками.

⁹⁴ Альманах Станіславівської землі. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1985. Т. II. С. 538.

⁹⁵ Микицей М. З історії освіти Тлумаччини... С. 263.

⁹⁶ Пласконіс В. З рідного села в широкий світ: Спогади. Сент Кетерігс, 1975. С. 62.

⁹⁷ Там само. С. 61.

⁹⁸ Посмертні згадки. Вартоломей Фуртак. *Свобода*. 1924. Ч. 186. С. 2.

⁹⁹ Яремчук В. Моя Одіссея (Спогади). Івано-Франківськ: Ярина, 2017. С. 12.

До когорти найактивніших освітян належали: Іванна Блажкевич, Ольга Дучимінська, Лев Кликайло, Іван Федорак, Василь Равлюк, Юрій Припхан, Іван Маринович, Вартоломей Фургак, подружжя Домбровських та Заклинських. Вони, як і інші «безіменні плугатарі» того часу, організували курси для неписьменних, дитячі садки, аматорські театральні чи хорові колективи, просвітні й кооперативні товариства, а також дбали про покращення побуту селян і зростання рівня санітарно-епідеміологічних знань. Власним прикладом та безкорисливою працею виховували нових представників української інтелігенції і громадських провідників.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ: ПОШИРЕННЯ ОСВІТНІХ ЗНАНЬ, ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ПРАКТИКА, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	3
Професійна освіта в середовищі львівських малярів VI–XVII століть (<i>Александрович В.</i>).....	3
Вірменська громада пізньосередньовічного Львова: досвід критичного прочитання наративних джерел (<i>Паршин І.</i>)	16
Перші підручники для українських національних народних училищ у системі шкільної реформи Австро-Угорщини 70–80-х років XVIII століття (<i>Шустова Ю.</i>)	22
Традиції та новації у шкільній освіті Волинської губернії (кінець XVIII – середина XIX століття) (<i>Карліна О.</i>)	37
Релігійна освіта українців Галичини в системі середньої школи Австро- Угорської імперії (друга половина XIX – початок XX століття): законодавство, навчальні плани, реалії (<i>Колб Н.</i>)	67
Середня школа і (не)рівноправність освітніх можливостей народів та етнічних груп у Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття: правові засади, освітня політика й навчально-виховний процес, міжнаціональні відносини (<i>Мисак Н.</i>)	81
Особливості освітньої діяльності представників чину святого Василя Великого в Галичині на базі навчальних закладів початкового рівня (друга половина XIX – початок XX століття) (<i>Дрогобицький І.</i>).....	121
Василь Ільницький – священик, науковець, громадський діяч і педагог (<i>Орлевич І.</i>).....	138
Питання українського університету у Львові в кінці XIX – на початку XX століття: від захисту права на навчання рідною мовою до політичної мобілізації суспільства в боротьбі за власний університет (<i>Кісь Н.</i>)....	152
Громадська діяльність сільських вчителів у Галичині (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) (<i>Дрогобицька О.</i>).....	160

РОЗДІЛ II. МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ОСВІТУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ	173
Українські школи на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі під Австро-Німецькою займанщиною (1915–1918) (<i>Патер І.</i>)	173
Педагогічна епопея: уявлення про вчителів, учнів, навчання та шкільну літературу в національних дискурсах Галичини (<i>Голик Р.</i>)	173
Політика польської влади щодо українського шкільництва на Волині в міжвоєнну добу (<i>Крамар Ю.</i>)	214
Державне освітнє адміністрування у Волинському воєводстві (1921–1939): убезпечення чи усправедливлення (<i>Панасюк В., Шваб Л.</i>)	226
Розвиток професійної освіти у Галичині в першій третині ХХ століття (<i>Пасіцька О.</i>)	251
Представники національних меншин у Львівському університеті в міжвоєнний період: конфлікти у студентському соціумі (<i>Гуль О.</i>)	260
Українські студенти на гуманітарному факультеті університету Яна Казимира (1924–1939): просопографічний портрет (<i>Чебан М.</i>)	270
Наука війни в часі війни: система військового вишколу ОУН(б) у Галичині (1943–1944) (<i>Дрогобицький І.</i>)	285
РОЗДІЛ III. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.	298
Стратегії викладання історії в сучасній українській школі для національних меншин (<i>Середа В.</i>)	298
Освіта української меншини в Польщі: за матеріалами часопису «Наше слово» в 1991–1993 роках (<i>Артимишин Ю.</i>)	305
Українська мова в державній середній школі з польською мовою навчання: стан забезпечення освітніх потреб меншини. Початкова школа (<i>Сімович О., Дидик-Меуш Г.</i>)	312
Кримськотатарська мова в освітньому континуумі України періоду незалежності, або Кримськотатарські діти в Україні: «гості з минулого» чи «гості з майбутнього»? (<i>Газізова О.</i>)	318
Мова освіти на Закарпатті крізь призму закону «Про освіту»: суперечності, настрої, тенденції (<i>Шумицька Г.</i>)	329